

ных уладанняў, якія пры пераходзе ў спадчыну да дзяцей набывалі статус В. Прававы статус В. феадалаў заканадаўча аформлены шэрагам велікакняжацкіх прывілеяў 14—16 ст. і статутамі ВКЛ 1529, 1566, 1588. У адносінах ад уладальніка «памесця» (г. зн. маёнтка), пажалаванага ў часовае ўладанне, вотчыннік-феадал меў права перадаваць В. ў спадчыну, прадаваць, закладваць і заложыць інш. здзелкі. Аднак у канцы 15 ст. было забаронена адчуваць больш як $\frac{1}{3}$ частку В., што было выклікана неабходнасцю забеспячэння абавязковай вайсковай службы членамі роду. Ва ўмовах далейшага развіцця таварна-грашовых адносін гэта абмежаванне тармазіла мабілізацыю зямлі і па патрабаванні феадалаў было скасавана Статутам ВКЛ 1566. Статут ВКЛ 1588 сцвярджаў: «Всім станом шляхетскаго народу яко людем вольным волюно ест и будеть именьями свонми отчизнымн, матерн-стымн, также и выслужонным на нас, господарн, и яким же кольвек обычаем и способом набытымн, вечностью шэфовати водле потребы, волн и уподабания своего отдатн, продатн, дароватн, заменити и на костел запнсати, в долгу и в сумах завести и заставитн...» (41-ы арт. раздзела 3-га); «...не смотречн треее и двух частей, але всн вздоймом, кто их што маеть, будь теж половнцу або которую нх часть, або поособну одну, або людн, землн, што хотя от нх...» (1-ы арт. раздзела 7-га). Як і іншыя формы феад. зямельнай уласнасці і землеўладання, В. мела ўмоўны характар. З усіх маёнткаў, акрамя некаторых духоўных, феадалы былі абавязаны несці вайсковую і інш. службу вял. князю або іншым сваім сеньёрам (уладальнікам В.). За невыкананне гэтай умовы маёнтак мог быць канфіскаваны. Так шляхта стала поўным гаспадаром зямлі і сялян, якія карысталіся ёю. З канца 16 ст. тэрмін «вотчына» ў афіцыйных актах паступова выцясняецца раўназначнымі польскімі тэрмінамі «dziedzizna», «mienie ojczyste» і інш.; а з канца 18 ст. — рус. тэрмінам «памесце», які абазначаў зямельную ўласнасць дваран незалежна ад спосабаў набыцця гэтай зямлі.

У рус. крыніцах феад. перыяду і гіст. аб'ект тэрмін «В.» выкарыстоўваецца для абзначэння адной з форм зямельнай уласнасці феадалаў, для якой характэрна спадчынасць праваў на зямлю. Уласнік В. мог яе перадаць у спадчыну, прадаць, закладзі і да т. п. У 13—15 ст. В. стала пераважнай формай феад. зямельнай уласнасці і расла гал. чынам за кошт велікакняжацкіх пажалаванняў, куплі і інш. Вотчыннікі мелі шэраг прывілеяў, у т. л. падатковы і судовы імунітэты. З сярэдзіны 14 ст. ў сувязі з умацаваннем велікакняжацкай улады і пачаткам утварэння цэнтралізаванай дзяржавы правы вотчыннікаў сталі абмяжоўвацца, у барацьбе з імі велікакняжацкая улада абаяпіралася на дваранства, якому зямля жалавалася на памесным праве. У 15—17 ст. адрознівалі В. радавыя, купленыя, пажалаваныя і княжацкія, правы іх уладальнікаў былі неаднолька-

выя. У 17 ст. В. зноў сталі расці за кошт узнагароджвання дваран зямлёй. У выніку развіцця таварна-грашовых адносін і кансалідацыі пануючага класа адбывалася фактычнае зліццё памесцяў з В. Указ ад 23.3.1714 аб адзінападчыннасці юрыдычна аформіў зліццё В. і памесця. У далейшым тэрмін «В.» ўжываўся ў сэнсе зямельнай уласнасці дваран.

Літ.: Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки соц.-экон. истории. Л., 1974; Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. М., 1977; Свердлов М. Б. Генезис и структура феодального общества в Древней Руси. Л., 1983; Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства. [Киев, 1889]; Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов. Мн., 1959. Т. 1. № 34, 43, 45, 49; Статут Великого княжества Литовского 1529 г. Мн., 1960; Статут Великого княжества Литовского 1566 г. // Временник имп. Московского о-ва истории и древностей российских. М. 1855. Кн. 23; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камеит. Мн., 1989; Владмировский-Будаиов М. Ф. Очерки из истории литовско-русского права. Киев, 1889. I. Поместья Литовского государства; Любавский И. М. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута: Ист. очерки. [М., 1892]; Яго ж. Литовско-русский сейм. М., 1900; Леонтович Ф. И. Очерки из истории литовско-русского гражданского права // Журн. Мин.-ва юстиции. 1903. № 8; Яго ж. Правоспособность литовско-русской шляхты // Журн. Мин.-ва нар. просвещения. 1908. № 3, 1909. № 2, 3; Якубовский И. Земские привилегии Великого княжества Литовского // Тамсама. 1903. № 6; Пичета В. И. История сельского хозяйства и земледелия в Белоруссии. Ч. 1. Мн., 1927; Козловский П. Г. Земледелие и землепользование в Белоруссии в XVIII — первой половине XIX в. Мн., 1982; Dąbkowski P. Dobra rodowe i nabyte w prawie litewskim od XIV do XVI w. Lwów, 1916; Wa wrzypczyk A. Rozwoj wielkiej własności na Podlasiu w XV i XVI w. Wrocław, 1951.

М. Ф. Спірыдонаў, В. Л. Насевіч (В. на Русі).

ВОТЧЫННЫ СУД, суд феадала над залежнымі ад яго людзьмі — прыгоннымі сялянамі — у ВКЛ і Расіі ў 15 — 1-й пал. 19 ст. В. с. дзейнічаў на аснове стараж. *звычайнага права*. Паводле вотчыннага права, юрыдычны феадал падлягалі не толькі залежныя сяляне, але і інш. асобы, што пражывалі на яго землях (гл. *Вотчына*). У ВКЛ такі суд пачаў складацца ў сярэдзіне 15 ст., калі феадалам дзякуючы велікакняжцкім прывілеям было дадзена права распараджацца не толькі працай, але і асобай селяніна. Упершыню юрыдыкцыя князёў, рыцараў, шляхты, баяр над «селянамі и поддаными» была заканадаўча замацавана ў *Прывілеі 1447*. Артыкул 12 гэтага прывілея рэгламентаваў судовыя права феадала і пазбавіў магчымасці залежных ад яго людзей шукаць абароны ад самавольства гаспадара ў дзярж. органах. Судаводства ў В. с. ажыццяўляў сам феадал ці службовыя асобы яго дваровай адміністрацыі (соцыя, старосты і інш.). Меры пакарання

(цялесныя ці інш.) часам вызначаліся феадалам адвольна. Справы па цяжкіх злачынствах павінны былі разглядацца на аснове статутага заканадаўства. В. с. фактычна існаваў да адмены прыгоннага права ў 1861.

Літ.: Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Спб., 1846. Т. 1. С. 73—77; Белоруссия в эпоху феодализма: Сб. документов и материалов. Мн., 1959. Т. 1. С. 124—127; Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камеит. Мн., 1989.

Т. І. Доўнар.

ВОТЧЫННЫЯ МАНУФАКТУРЫ, прадпрыемствы мануфактурнага тыпу (гл. *Мануфактура*) у ВКЛ, Рэчы Паспалітай і Расіі, якія абслугоўваліся прымушовай працай прыгонных сялян *вотчыны*. На В. м. выкарыстоўвалася рамесная тэхніка, але вытворчасць была заснавана на кааперацыі і тэхнічным падзеле працы. Гістарычна былі падрыхтаваны грамадскім падзелам працы, развіццём дробнатарнавай вытворчасці, дыферэнцыяцыяй рамёстваў і працсам пачатага ўжо т. зв. першапачатковага наапаўнення. Вотчыннае рамёства існавала ў краінах Усц. Еўропы ў сярэднія вякі, найбольш пашыранай была вытворчасць адзення, абутку, прадметаў хатняга ўжытку і ўпрыгожанняў, а таксама будаўнічых матэрыялаў. У Рэчы Паспалітай і Расіі В. м. ўзніклі ў 17 ст., на Беларусі першыя В. м. п'явіліся ў пач. 18 ст. Гэта былі гал. чынам прадпрыемствы, заснаваныя на выкарыстанні ўласнай сельскагаспадарчай і лясной сыварыны, паліва і прылад працы вотчыннікаў. Першае прадпрыемства такога тыпу для вырабу шкла і шклянога посуду пабудавана ў 1717 у фальварку Налібакі Навагрудскага пав. (гл. *Налібоцкая шкляная мануфактура*). У 1828 у мяст. Урэчча Бабруйскага пав. пабудавана другая В. м. па вырабе шкла (гл. *Урэцкая шкляная мануфактура*).

Абодва прадпрыемствы належалі Радзівілам, і вырабы іх ішлі толькі на задавальненне патрэб уладальнікаў гэтых гут. У 2-й пал. 18 ст. вылучаліся сучасныя В. м. ў Нясвіжы, Мінску, Брэсце і мануфактуры па вытворчасці шаўковых паясоў у Слуцку (гл. *Слуцкая мануфактура шаўковых паясоў*), а таксама гуты ў мяст. Ілья Вілейскага і мяст. Мыш (у 1780 працавала 100 чал.) Навагрудскага пав., а таксама жалезаапрацоўная прадпрыемства графа І. Храптовіча ў Ашмянскім пав. У канцы 18 ст. ўзнікла некалькі буйных В. м. у той частцы Беларусі, якая адышла да Расійскай імперыі пасля 1-га падзелу Рэчы Паспалітай. Гэта былі палатнянапарусінавыя прадпрыемствы ў Крычаве (у 1797 — 224 чал.), Шклове (у 1797 — 255 чал.), Добрушы, Старых Буйнічах Магілёўскага пав. і інш., канатныя — у Шклове (у 1797 — больш за 50) і Крычаве (да 300 чал.), суконныя — у Дуброўне (у 1793 — 285 чал.), Горках

(у 1795 — болын за 50 чал.), шклянныя — у Валосавічах і Хізава Рагачоўскага пав., гарбарныя — у Шклове, Беліцы і інш. Большая частка прадукцыі гэтых мануфактур ішла па пастаўках у казну: палатно на парусы для флоту, сукно на абмундзіраванне салдат і матросаў, гарэлка ў казённых крамы, на ўнутраны і знешні рынак. У 1-й пал. 19 ст. пад уздзеяннем развіцця капіталіст. адносін пачаўся заняпад В. м., якія сталі тормазам эканам. развіцця Беларусі. Але нават у 1861 59,4% прамысловых прадпрыемстваў належалі памешчыкам, а прымусовая праца прыгонных сялян пераважала ў лесахімічнай, суконнай, мукамольнай, вінакурнай, дрэваапрацоўчай прамысловасці. Панаванне В. м. і палітыка царызму на Беларусі стрымлівалі развіццё капіталіст. вытворчасці, відаць, таму Беларусь па ўзроўні прамысл. развіцця займала адно з апошніх месцаў у Расійскай імперыі: з 66 губерняў і зямель Расіі ў 1861 Гродзенская, Магілёўская, Віцебская, Віленская і Мінская губерні па колькасці прамысл. прадпрыемстваў знаходзіліся адпаведна на 12-м, 27, 36, 48-м і 55-м месцах, па аб'ёме вытворчасці — на 28-м, 40, 49, 45, 48-м, па колькасці рабочых на прадпрыемствах — на 30-м, 33, 48, 40-м і 44-м месцах. Адмена прыгоннага права ў 1861 прывяла да ліквідацыі В. м. — адны з іх былі закрыты, другія прададзены купцам і гараджанам, трэція — перабудаваны на капіталіст. лад.

Літ.: Ронаіовскі Н. Т. Развитие мануфактурной промышленности в Белоруссии (вторая половина XVIII — первая половина XIX века). Мн., 1966; Болбас М. Ф. Развитие промышленности в Белоруссии (1795—1861 гг.). Мн., 1966.

А. М. Люты.

ВОЎПА, вёска, цэнтр сельсавета Ваўкавыскага р-на. На р. Ваўпянка. За 25 км на Пн ад Ваўкавыска, за 10 км ад чыг. ст. Рось, на аўтамаб. дарозе Ваўкавыск — Гродна. 670 двароў, 1544 жыхары (1990).

У 1-й пал. 15 ст. сяло і двор В. ўваходзілі ў склад уладанняў вял. князя ВКЛ і караля Польшчы Казіміра IV Ягелончыка, які ў 1449 падараваў В. канцлеру і ваяводу віленскаму князю А. Гальшанскаму. У 1478 тут заснаваны касцёл, у канцы 15 ст. пабудавана капліца. У канцы 15 — пач. 16 ст. В. — мястэчка Гарадзенскага пав. У 2-й пал. 16 ст. паводле тастаментаў Аляксандра і Паўла Гальшанскіх В. зноў стала ўладаннем вял. князёў ВКЛ і каралёў Польшчы. Цэнтр староства. У 1624 староства набыў канцлер ВКЛ Л. Сапега для свайго сына, надворнага маршалка Казіміра. У 1643 апошні прымаў у В. караля Рэчы Паспалітай Уладзіслава IV. У 1775 у В. 21 двор. У 1773 на месцы ранейшага пабудаваны драўляны касцёл Яна Хрысціцеля з разнымі алтарамі. 21.1.1793 (паводле інш. звестак 1792) зацверджаны герб В. — у блакітным полі выява бобра. З 1795 В.

Герб Воўпы. 1792.

Касцёл Яна Хрысціцеля ў Воўпе.

Троіцкі касцёл у в. Воўчын.

ў Расійскай імперыі, у 1831 за падтрымку Сапегамі паўстанцаў мястэчка канфіскавана на карысць дзяржавы. У 1831 В. — цэнтр воласці Гродзенскага пав. У 1893 было 2027 жыхароў, 110 двароў, 2 праваслаўныя капліцы, касцёл, сінагога, 2 малітоўныя дамы, школа, брод, 2 гарбарні, фарбавальня, 25 крам. Паводзілася 5 невял. кірмашоў на год. У 1-ю сусв. вайну акупіравана германскім войскам, у 1919—20 была занята польскім войскам, Чырв. Арміяй. З 1921 складзе Польшчы, у Ваўкавыскім пав. Беларастоцкага ваяводства. З 1939 у БССР з 12.10.1940 цэнтр сельсавета Ваўкавыскага р-на. У Вял. Айч. вайну ў 1941—44 пад ням.-фаш. акупацыяй. З 6.1.1966 да 28.7.1967 у Мастоўскім р-не. У 1970 было 956 жыхароў, 274 двары. Цэнтр саўгаса «Воўпа». Школа, Дом культуры, 2 бібліятэкі, бальніца, 2 магазіны. Понамнік воінам і партызанам, якія загінулі ў Вял. Айч. вайну. Зборгося помнік архітэктуры 18 ст. — касцёл Яна Хрысціцеля. У вёсцы па берагах р. Ваўпянка селішчы 11—13 ст. і пазнейшага часу.

Літ.: Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. Ки. 21. М., 1915. В. У. Шаблю.

ВОЎЧЫН, вёска, цэнтр сельсавета ў Камянецкім р-не, на р. Пульва. За 55 км на ПдЗ ад Камянца, 10 км ад чыг. ст. Высока-Літоўск. 193 двары, 502 жыхары (1922).

З пісьмовых крыніц вядомы з пач. 16 ст. як двор у Берасцейскім пав.; няславаў Солтанам. У 1586 староста астрашанскі Яраслаў Солтан заснаваў у В. царкву св. Мікалая і Георгія. У 17 ст. належаў Гасеўскім. У 1708 перайшоў да гетмана польнага літ. К. Сапегі, які ў 1719 прадаў В. канюшаму вялікаму літ. Якубу Флемінгу. У 1721 В. набыў па скарбі літ. С. Панятоўскі, які пабудаван у В. палац і касцёл Св. Тройцы (1733). У 1732 у В. нарадзіўся Станіслаў Антоні — будучы кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст Панятоўскі. У 1738 маёнтак у В. набылі Чартарыйскія, які ў 1744 пабудавалі тут 36-пакаёвы палац пры ім цагляны флігель, тэатр, аранжарэю, цяпліцы. Княжацкія пакоі былі абабіты габеленамі і пазалочаным дамаскам падлога выкладзена збенавым, махаговым і ружовым дрэвам, разная з бронзай мэбля дастаўлены з Францыі. З 1795 у складзе Расійскай імперыі, цэнтр воласці Брэсцкага пав. Гродзенскай губ. У 1828 В. перайшоў Пуслоўскім, пасля Марцэўскім. У 1880-я гады 102 двары, 804 жыхары, касцёл, царква, яўрэйскі малітоўны дом, нар. школа, 24 крамы, вадзяны млын, праводзіліся 3 кірмашы на год. З 1921 у складзе Польшчы. З 1938 у Троіцкім касцёле захоўваліся астанкі Станіслава Аўгуста Панятоўскага. З 1939 вёска ў БССР, з 12.10.1940 цэнтр сельсавета ў Высокаўскім р-не. У Вял. Айч. вайне акупіраваны ням.-фаш. захопнікамі і чэрв. 1941 да ліп. 1944. З 17.4.1962 у Камянецкім р-не. У 1970 у В. 162 двары, 460 жыхароў. Цэнтр калгаса «Прагрэс». У вёсцы сярэдняя школа, бібліятэка, Дом культуры, бальніца, амбулаторыя, аптэка, аддз. сувязі, 4 магазіны. Брацкі